

PLATON'UN TIMAIOS DİYALOĞUNDA KHORA VE MİTOLOJİK KÖKENLERİ

İbrahim KÖRPE*

ÖZ

Bu çalışmada Platon'un Timaios Diyalogunda üçüncü tür olarak adlandırıldığı ve çeşitli metaforlar ile sunumunu yaptığı khora düşüncesinin kökenlerinin Yunan dini düşüncesinin başlangıç öğeleri olan Khaos ve Gaia temsillerinde olduğu iddia edilmiştir. İddia gerekçelendirilirken khora tasavvurunun Khaos ve Gaia ile benzeşen yönleri üzerinde tek tek yorum ve incelemede bulunulmuştur. Buna göre khoranın Khaos temsili ile dört Gaia temsili ile üç ana noktada benzeştiği tespit edilmiştir. Khora tasavvurunun mitolojideki Khaos temsili ile; (1) belirli bir biçimden bağımsız olmak anlamında suretsiz oluşu, (2) evrenin kurucu öğeleri ve oluşun malzemesi ile dolu oluşu (3) suretsizliklerinden dolayı kavranmalarının belirsiz ve puslu bir akıl yürütmeyle oluşu ve (4) her iki tasavvurun da tüm varlıklara oluşturu malzeme ve yerler temin etme yönleriyle tözsel bir karakterde oluşu yönüyle benzediğinden bahsedilmiştir. Khora tasavvurunun Gaia temsili ile ise; her ikisinin de (1) tüm varlıkların alıcısı ve besleyicisi olması, (2) oluşa tâbi tüm varlıkları kendisinden var ettiği için anneye benzemesi ve (3) var olanları kendisinin temin ettiği malzeme ile kendinden var ettiği için tanrısal olarak nitelenmesi yönleriyle benzediğinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Khora, Khaos, Gaia, mitoloji, kozmogoni, kozmoloji.

THE IDEA OF KHORA AND ITS MYTHOLOGICAL ORIGINS IN PLATO'S TIMAEUS DIALOGUE

ABSTRACT

In this study, it is claimed that the origins of the idea of khora, which Plato calls the third species in the Timaeus Dialogue and presents with various metaphors, are in the representations of Khaos and Gaia, which are the initial elements of Greek religious thought. While justifying the claim, the similarities of the khora conception with Khaos and Gaia have been commented and analyzed one by one. Accordingly, it has been determined that the khora resembles the representation of Khaos at four main points with the representation of Gaia at three main points. It was mentioned that the conception of Khora resembles the representation of Khaos in mythology in that (1) it is formless in the sense of being independent of a particular form, (2) it is filled with the constitutive elements of the universe and the material of becoming, (3) because of their formlessness, their comprehension is through an uncertain and hazy reasoning, and (4) both conceptions have a substantial character in that they provide constitutive materials and places for all beings. It has been mentioned that the Khora conception is similar to the Gaia representation in that both are (1) the receiver and nurturer of all beings, (2) similar to the mother in that they bring into existence all beings subject to becoming, and (3) characterized as divine in that they bring into existence all beings with the material provided by themselves.

Keywords: Khora, Khaos, Gaia, mythology, cosmogony, cosmology.

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen. E-posta: korpeibrahim@gmail.com.
ORCID: 0000-0003-0359-2200

Giriş

Kozmoloji öğretisini ortaya koyduğu *Timaios* Diyalogunda Platon doğanın üç temel varoluş düzeyinden oluştuğundan bahseder:

“Bunlar böyle ise, kabul etmeliyiz ki ilk olarak aynı kalan Form vardır: Bu doğmamıştır ve yok olmazdır, ne başka bir yerden bir şeyi kendi içine alır ne de kendisi bir yerde bir şeyin içine girer, görünmezdir ve başka bir şekilde algılanamazdır ve bunu incelemek düşünmenin işidir. İkincisi aynı adı taşıyan ve o Forma benzeyendir, duyulurdur, doğmuştur, sürekli hareket halindedir, belli bir yerde meydana gelir ve yine oradan yok olur ve algıyı içeren kaniyle kavranabilir. Üçüncü tür, ebedi olan, yok oluşu kabul etmeyen Mekandır; meydana gelen her şey için bir konum sağlar, ancak kendisi duyuların yardımı olmadan bir tür piç akıl yürütmeye kavranır ve pek de bir inanç nesnesi değildir.”¹

Timaios'un en önemli pasajlarından bir tanesi olan yukarıdaki pasajda Platon ilk olarak, saf ve hiçbir şeye dahil olmayan; görülemez, başka bir deyişle duysal tecrübeye kapalı, yalnızca düşünmenin konusu olabilen, oluşa tâbi olmayan ve yok edilemez mutlak bir idea olan değişmez bir formun var olduğunu kabul etmemiz gerektiğinden bahseder.² Platon'a göre idealar, zihnin onlar hakkında bilgiye sahip olduğu kendi başına bağımsız ve zihinden ayrı olan unsurlardır.³ Ancak belli bir seviyede yetkinliğe ulaşmış akıl ile kavranabilen idealar, duysal deneyime kapalı olan fakat tüm duysal varlıkların kendilerinden pay almak suretiyle var olabildikleri ezeli-ebedi gerçekliklerdir. Buna göre idealar, şeyler evreninin kendilerine uygun olarak inşa edildiği formları ya da tipleri oluştururlar.⁴ İdealar; ahlaki değerlerin temeli, bilimsel bilginin kökeni ve bütün oluşa tâbi varlıkların kendilerinden pay almak suretiyle çok çeşitli mantıksal kuruluşlar şeklinde var oldukları, nihai kökenlerdir.⁵ Böylelikle üç varlık düzeyinden birincisi ve gerçekte var olan varlıklar olarak idealar düşüncesinin merkezini oluşturduğu Platoncu dünya, her biri geri

¹ Platon, (a). *Timaios, Doğa Üzerine*. çev. Özgüç Orhan. Ankara: Fol Yayıncılık, 2022, 147-148, 52a-b.

² Cornford, Francis., Macdonald. *Plato's Cosmology: The Timaeus of Plato*. Indianapolis: Indiana Hackett Publishing Company, 1997, 192, 51e6-52a.

³ Taylor, Alfred., Edward. *Platon Bilgi, Ruh ve Devlet*. çev. Cengiz İskender Özkan. Ankara: Fol Kitap, 2020, 41.

⁴ Taylor, *Platon Bilgi, Ruh ve Devlet*, 41.

⁵ Kenny, Anthony. *Batı Felsefesi Tarihi, Cilt 1: Antik Felsefe*. çev. Serdar Uslu. İstanbul: Küre Yayınları, 2017, 77.

kalanlarla değişmez ilişkiler içinde duran, tam olarak tanımlanmış mantıksal kavramlar dünyasıdır.⁶

Yukarıdaki pasajda bahsedilen üç varlık düzeyinden ikincisi, idea⁷ ile aynı ismi taşıyıp ve ona da benzeyen, algısal inanç tarafından algılanabilen, belli bir yer olan *toposta* var oluş düzeyine çıkıp yine orada ortadan kaybolan, sürekli hareket halinde olup duyu deneyiminin nesnesi olanıdır.⁸ Onun felsefesine göre duysal deneyimin nesnelere olan varlıklar belirli bir zaman ve yerde var olup yine belirli bir zaman ve yerde varlığı ortadan kalkan geçici varlıklardır. Onların varoluş tarzları değişim yasasına bağlıdır ve bundan dolayı onlar oluş ve yok oluşa zorunlu olarak tâbidir. İdealar ise, kendilerinden ‘pay alan’ veya kendilerine ‘benzeyen’ cisimlerden ‘ayrı başına’ var olan unsurlardır ve onların oluşa tâbi suretleri olan şeyler, bu ideaların isimleriyle isimlendirilir.⁹

1. Timaios'ta Khora'nın Ontolojisi

Platon'un yukarıda alıntıladığımız pasajda yaptığı ayırmada bahsini ettiği “üçüncü tür ise ebedi olan, yok oluşu kabul etmeyen mekandır [χώρα, (khora)]; meydana gelen her şey için bir konum sağlar, ancak kendisi duyuların yardımı olmadan bir tür piç akıl yürütmeye kavranır ve pek de bir inanç nesnesi değildir.”¹⁰ Sözlükte genel olarak yer, toprak, arz, alan, mekan, uzam, boşluk, açıklık gibi anlamlara gelen ve Antik Çağ felsefesinde mekan ve maddeyle yakından ilişkilendirilen *khora*,¹¹ Platon'un *Timaios* diyalogunda çeşitli metaforlar üzerinden ele alarak mahiyetini ortaya koymaya çalıştığı bir kavramdır.¹² Pasajda *khora*dan Platon, idealar ve onların kopyaları olan oluşa tâbi cisimlerin yanında, üçüncü bir tür olarak bahseder. “Burada ilk kez, ‘ebediyen vardır ve yok oluşu kabul etmez’ olarak adlandırılan mekanın mahiyeti, forma (ideaya) uygulanandan yalnızca sözlü olarak farklı olmakla birlikte üçüncü türün, yaratılmamış ve yok olmaz” bir mahiyette olduğundan

⁶ Taylor, *Platon Bilgi, Ruh ve Devlet*, 47.

⁷ ἰδέα (idea); “dış görünüş; görünüm, özel nitelik, karakter; genel prensip, genel düşünce” (Çelgin, 2018: 380).

⁸ Cornford, *Plato's Cosmology: The Timaeus of Plato*, 192, 52a.

⁹ Taylor, *Platon Bilgi, Ruh ve Devlet*, 44.

¹⁰ Platon, (a). *Timaios, Doğa Üzerine*, 147-148, 52a-b.

¹¹ χώρα (khora); “ülke, memleket; arazi, toprak parçası, yer; bölge, alan” (Çelgin, 2018: 845-846).

¹² Peters, Francis. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004, 187.

bahsedilir.¹³ Alıntılanan pasajda *khora*nın ayrıca var olan her şeye belirli bir konum sağlamasından bahsedilir ki bu konum sağlama mevzusu, belli yerlerde oluşup yine belli yerlerde yok olan, oluşa tâbi cisimlerin varoluş zemini olan *topos*un konum sağlamasından farklıdır. Pasajda Platon *khora* kavramını *topos* kavramından ayırmış ve ikisine ayrı ayrı konum sağlama işlevleri yüklemiştir. Onun bu ayrımı yapmasının amacı oluşa tâbi cisimlerin kendisi üzerinde oluşup yok olduğu uzamı temsil eden ve 'yer, zemin' olarak adlandırabileceğimiz *topostan*, *khora*yı ayırmaktır.

Platon açısından var olan her şeyin mekansal dayanağı olan *khora*, "duyulur imgelerden oluşan dünyanın meydana gelmesi için zorunlu, bağımsız ve ebediyen var olan bir etken olarak kabul edilir."¹⁴ Var olan her şeyin mekansal dayanağı ya da Platon'un ifadesiyle *khora*, "ebediyen vardır ve yok oluşu kabul etmez."¹⁵ *Khora*nın ezeli-ebedi bir tarzda var olması yani sonsuz olması, onun, ideaların suretleri olan oluşa tâbi cisimlerden ayrıldığı en önemli noktadır. Böylelikle Platon'un yer ile mekan arasında yaptığı ayrım da anlam kazanır: Fiziksel bir uzama karşılık gelen yer yahut *topos* aynı zamanda fiziksel bir var oluş kipine de karşılık gelir. Çünkü yerin kendisi vardır ve duyusal deneyim aracılığıyla tecrübe edilir ve böylelikle algısal inancın nesnesidir. *Khora* ise duyusal tecrübeye konu olan algısal inancın nesnesi değildir. Böyle olmasına rağmen kendisini belli belirsiz kavratır, çünkü her ne yaparsak yapalım şeyleri mekansız tasavvur edemeyiz. Mekan tüm var oluş kiplerinin varoluşunu mümkün kılan temel unsurdur. Böylelikle kendisini mekansal karakteri ile belli belirsiz kavratan *khora*, Platon'un deyişi ile kendine özgü bir kavrayış düzeyi ile kavranır: "Bu aslında sanki bir rüyadaymış gibi baktığımız ve var olan her şeyin bir yerde olması ve bir mekan kaplaması gerektiğini ve yerde veya gökte bir yerde olmayanın bir hiç olduğunu söylediğimiz şeydir."¹⁶ Pasaja göre *khora*, mekansal karakteriyle öne çıkar. Bu anlamda "mekan duyusal tecrübeye konu olmamasına rağmen daha ziyade görünür dünyada bir etkendir ve yine de ebedidir ve yok olmazdır ve ancak düşünmeyle kavranabilir; böylece çok şaşırtıcı bir şekilde akledilir olana katılır."¹⁷ Derrida'nın ifadesiyle Platon'un *khora*

¹³ Cornford, Francis., Macdonald. *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*. çev. Özgüç Orhan. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022, 270.

¹⁴ Cornford, *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 270.

¹⁵ Cornford, *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 270.

¹⁶ Platon, (b). *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*. çev: Özgüç Orhan. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022, 268-269-270, 50a.

¹⁷ Cornford, *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 270- 271.

hakkındaki söylemi, kendini *sunduğu* şekilde, doğal veya meşru bir *logos*tan değil, melez, piç, yozlaşmış bir usavurumdan ileri gelir.¹⁸ Platon üçüncü tür olarak adlandırdığı *khora*dan üç farklı metafor ile bahseder.

1.1. Alıcı ya da Hazne Metaforu

Timaios'ta üçüncü türden¹⁹ bahsedilen ilk metafor onun doğasının her şeyi alan, kapsayan bir yapıda olduğuna dayalı *hazne* metaforudur: "...ama şimdi, öyle görünüyor ki, sav bizi zor ve müphem bir formu sözle açığa çıkarmaya çalışmaya zorluyor; öyleyse onun hangi kuvvete ve doğaya sahip olduğunu düşünmeliyiz? Her şeyden çok şudur: tüm oluşun *haznesi* -adeta dadısı- olmak."²⁰ Burada *khora*nın var olan her şeyi kendi içine alan, oluşa tâbi cisimlere mekansallık anlamında yataklık eden ve onları besleyen bir yapıda olduğundan bahsedilir. Böylelikle Platon açısından idealar ve suretlerden ayrı olarak üçüncü tür, içinde oluşun gerçekleştiği bir şey olmalıdır.²¹ Pasajda üçüncü tür ile ilgili kullanılan sözcük *hypodochedir*. Bu kavram sözlükte; kundak, alan, yer, yatak, *hazne*, kap gibi anlamlara gelir.²² Platoncu anlamda konuşursak, eğer idealar asıl, oluş da onların suretleri olarak kabul edilirse asıl olanların suretlerinin yansıtılacağı bir mekana ihtiyaç duyulacaktır.²³ Mekanı üçüncü tür olarak adlandıran Platon, bu ilk metaforda ondan, alıcılık, kapsayıcılık anlamlarını imleyen *hypodoché* ile bahseder. Buna göre *hazne ya da khora*, "tek ilksel gerçeklik, belirsiz, her şeyi içine alan bir temeldir; kendine ait bir formu ya da belirlenimi yoktur, ama dışarıdan herhangi bir form ya da belirlenim alabilir."²⁴

Değınmemiz gereken bir husus, *khora*nın ontolojik açıdan ne türden bir doğaya sahip olduğudur. Üçüncü tür yani *khora*, eğer fizikselse, bu durumda oluşa tâbi cisimlerin niteliğine sahip olacak ve böylelikle ikinci tür (oluş) olacaktır.²⁵ Bu ise imkansızdır. Çünkü ideaların kopyaları olan oluşa tâbi

¹⁸Derrida, Jacques. *Khôra*. çev. Didem Eryar. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2008, 14-15.

¹⁹ τρίτον γένος (triton genos); üçüncü tür ya da khora.

²⁰ Platon, (a). *Timaios, Doğa Üzerine*, 142, 49b).

²¹ Guthrie, William., Keith., Chambers. *Yunan Felsefe Tarihi 5. Cilt: Geç Dönem Platon ve Akademi*. çev. Ahmet Ergenç, İbrahim Şener. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2021, 257.

²² Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, 163.

²³ Hafız, Muharrem. *Platon Felsefesinde Khora: Varlık, Oluş, Mekan Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Dört Mevsim Kitap, 2019, 19.

²⁴ Grote, George. "Sunuş: Timaios Üzerine" *Timaios Doğa Üzerine*, içinde. çev. Özgüç Orhan. Ankara: Fol Yayınları, 2022, 58.

²⁵ Miller, Dana., Ribeiro. *The Third Kind in Plato's Timaeus*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 2003, 49.

cisimlerin alıcısı olan *khora*, eğer ki içine aldığı ya da kendisinde kapsadığı varlıklardan birine benzeseydi, diğer şeyleri kusursuzca üretmez, araya kendi özelliklerini de katardı.²⁶ Böyle olduğu zaman da üçüncü tür tarafından kapsanan ve içerilen varlıkların hepsi ondan özellikler taşıyacağı için onları birbirinden ayırmak imkansızlaşır. Dolayısıyla üçüncü türün bir surete, biçime sahip olduğunu düşündüğümüz zaman oluş kesintiye uğrayacaktır. Üçüncü türün fiziksel değil de metafiziksel bir mahiyette olduğu varsayıldığında ise onun metafizik tarzda mekan/*khora*, olduğu iddia edilmiş olur ki böyle bir durumda da metafizik anlamda mekanın doğası ifade edilmelidir.²⁷ Metaforda Platon üçüncü türün oluşa tâbi cisimlerin mekansal dayanağı olduğundan bahseder. Mekan ise fiziksel bir uzama referansta bulunmadan kendi başına algılanamaz.²⁸ Bu durumda üçüncü tür algılanabilir bir yer olması anlamında bir yönüyle fiziksel, var olan her şeyi kapsayıp içermesi ve algılanamaz olması anlamında diğer yönüyle de metafizikselidir.

72

1.2. Altın Metaforu

Khora, hem oluşa tâbi cisimlere kendisi üzerinde ve içinde yer alacağı mekanı temin eder hem de bütün algılanabilir şey ya da özelliklerin kendisi içinde oluşacağı mecra ya da malzemeyi temin eder.²⁹ Platon ilk metaforda oluşa tâbi cisimlerin alıcısı ve kapsayıcısı olarak bahsettiği *khora*dan ikinci metaforda altın örneği vererek bahseder:

“Ama bu şeyi [hazne] bir kez daha da net bir şekilde açıklamaya gayret etmeliyiz. Diyelim ki biri altından her türlü şekil biçimlendirmiş ve her birini durmaksızın diğer şekillere yeniden biçimlendiriyor olsun. Bu durumda, bir kişi bunlardan birini işaret edip ‘Bu ne?’ diye sorsaydı, hakikate ilişkin açık ara en sağlam yanıt bunun ‘altın’ olduğunu söylemek [olurdu]. Şimdi aynı şey tüm cisimleri içine alan doğa [hazne] içinde söylenmelidir. Ona her zaman aynı denmelidir; zira her zaman her şeyi içine aldığından kendi karakterinden asla ayrılmaz ve hiçbir şekilde içine giren şeylerden birine benzer bir karaktere bürünmez. Doğası gereği her şey için bir *matris* olarak oradadır, ona giren şeyler tarafından değişir ve farklı şekiller alır ve onlardan ötürü farklı zamanlarda farklı niteliklere

²⁶ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi 5. Cilt: Geç Dönem Platon ve Akademi*, 258.

²⁷ Miller, *The Third Kind in Plato's Timaeus*. 49.

²⁸ Miller, *The Third Kind in Plato's Timaeus*. 49.

²⁹ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi 5. Cilt: Geç Dönem Platon ve Akademi*, 262.

sahip görünür; içine girip çıkan şeyler ise ebedi varlıklar tarafından tuhaf ve ifade etmesi zor bir şekilde izleri bırakılan suretlerdir.”³⁰

Bu metaforunda sanatçının altından şekiller yaptığını ve onların karşısına geçen kişiye sorulan “Bunlar nedir?” sorularına en doğru yanıtın, “Bunlar altındır.” olduğu söylenmektedir.³¹ Metaforu net bir şekilde anlamak adına, geniş bir zeminde erimiş halde yayılmış ve kendine özgü belli belirsiz hareketlerle dalgalanıp durmakta olan sıvı altını düşünelim. Bu erimiş altın, belli belirsiz hareketlerle dalgalanıp çalkalanmakta ve ideaların kendisine girip çıkması ile kendisinde bulunan malzeme olan altın ile idealara benzeyen surette oluşa tâbi cisimleri yine kendisi zemininde üretmektedir. Onun suretsizliği, cisimlerin suretlerini kendisinde tab edebilmesinin tek yolunun kendisinin suretsiz olmasının mantıksal gerekliliği ile temellenir. Çünkü onun bir surete, biçime sahip olması durumunda oluşa tâbi cisimlere bu suret geçecek ve varlıkları birbirinden ayırt etmek imkansızlaşacaktır. Bundan dolayı üçüncü türün kendisinin suretsiz, biçimsiz olması gerekir. *Khora*, oluşa tâbi cisimlere hem maddi kaynak hem de mekansal dayanak sağlar. Ancak Platon, *khora*nın ne alıcılık yönüyle ele alındığı *hazne* metaforunda ne de altın metaforunda ne de onun salt akla dayalı sunumunu verdiği pasajlarında, madde terimini hiç kullanmamıştır.³²

İki metaforu birlikte düşündüğümüzde üçüncü tür; hem tüm cisimlerin kendisi üzerinde yer aldığı, oluşa yataklık eden kozmik bir dayanak hem de tüm cisimlerin kendisinden kaynak olarak oluştuğu, oluşa tâbi her şeyin içinde oluşacağı mecra ya da malzeme olarak yorumlanabilir. “İçinde terimi Yunancada muğlak bir anlama sahiptir; örneğin balçıktan yapılma bir büst uzaydadır ama ayrıca balçık içerisinde şekillenmiştir.”³³ Üçüncü türün temel işlevi, ezeli-ebedi gerçeklikler olan ideaların duyumsanabilir kopyalarını almak olduğu için o, kendine ait, kopyayı çarpıtacak ya da oluşu kesintiye uğratacak bir surete/biçime sahip olmamalıdır.³⁴ Platon’a göre üçüncü tür yani *khora*, “kapsadığı şekillerden hiçbirine benzer bir şekil almaksızın her şeyi içerir, onun özünde her şeyi kapsamak vardır, onun içine giren şeyler harekete geçer ve şekil alır.”³⁵ Her iki metaforu bu son pasajla birlikte düşünürsek *khora*nın doğasına

³⁰ Platon, (a). *Timaios, Doğa Üzerine*, 144-145, 50c.

³¹ Hafız, *Platon Felsefesinde Khora: Varlık, Oluş, Mekan Üzerine Bir İnceleme*, 64.

³² Algra, Keimpe. *Concepts of Space in Greek Thought*. New York: Brill, 1995, 86.

³³ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi 5. Cilt: Geç Dönem Platon ve Akademi*, 262.

³⁴ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi 5. Cilt: Geç Dönem Platon ve Akademi*, 262.

³⁵ Platon. *Timaios*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2020, 62, 50a.

daha fazla nüfuz etmiş oluruz. *Khora*, alıntıladığımız bu son cümlede bahsedildiği üzere hareketsiz değil daimi bir düzensiz hareketlilik halindedir.³⁶ Onun daimi düzensiz hareketliliği, ideaları her an içine almaya hazır olan ve bu yolla kendisinde var olan malzemeyi kullanarak ideaların kopyaları olan oluşa tâbi cisimleri yine kendisinde üretmeye teşne bir hareketliliktedir. Bu noktada *hazne*, kendisi içerisinde evrenin ilk kurucu öğeleri olan niteliklerin sürekli dalgalandığı ve geçici görünüşlerini yaptıkları şeydir.³⁷ *Hazne* kendisini kaplayan ilksel öğeler ya da özelliklerin 'güçleri' tarafından elektteki bir tahıl tanesi gibi sallanmakta, çalkalanmakta ve onlara karşılık vermektedir.³⁸

1.3. Anne Metaforu

Altın metaforuyla haznenin doğasına bizi daha da yaklaştıran Platon anne metaforunda kozmosun üç temel sacayağından bahseder: "(50c7) Her ne olursa olsun, şimdilik üç şeyi tasavvur etmeliyiz: (50d) Oluşan şey; bunun içinde olduğu şey, ve oluşan şeyin suretinde doğduğu model; nitekim alıcıyı bir anneye, modeli bir babaya ve aralarında ortaya çıkan doğayı yavrularına benzetebiliriz."³⁹ Metaforda kozmosun üç temel sacayağı olan idealar, onların kopyaları olan oluşa tâbi cisimler ve üçüncü tür olarak adlandırılan *khora* bir aileye benzetilir. Kendisi suretsiz bir temel ve oluşturucu bir güç olan *hazne* alıcılık yönüyle oluşa tâbi cisimlerin asılları olan ideaları alıp, besleyicilik yönüyle de bünyesindeki nitelikleri işe koşarak onları besler ve taşıyıcılık yönüyle de hem onları kapsar ve içerir hem de onlara kendisi içinde ve üzerinde yer alacakları belirli mekanlar tesis eder. "Kozmos ve onun oluşuma dair verilen bu açıklamada, bu görünmez temel ya da *khora*, 'tüm oluşun anası veya dadısı' olarak varsayılır ve ebedi formların ya da ideaların, ona etki etmesi, belirlenim veya nitelik vermesi varsayılır."⁴⁰

"Ayrıca gözlemlememiz gerekir ki, tüm görünüm çeşitliliğini sunan bir iz varsa, izin içinde yer aldığı şeyin kendisi, başka yerden alacağı tüm o karakterlerden arınmış olmadıkça, uygun bir şekilde hazırlanmış olamaz. (50e) Zira içine giren şeylerden herhangi biri gibi olsaydı, o

³⁶ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi 5. Cilt: Geç Dönem Platon ve Akademi*, 259.

³⁷ Cornford, *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 255.

³⁸ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi 5. Cilt: Geç Dönem Platon ve Akademi*, 259.

³⁹ Platon, (b). *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 261.

⁴⁰ Grote, George. *Timaios Doğa Üzerine*, içinde. çev: Özgüç Orhan. Ankara: Fol Yayınları, 2022, 58.

zaman, karşıt ya da tamamen farklı nitelikler geldiğinde, onları alırken onları kötü bir şekilde yeniden üretti, çünkü kendi özellikleri araya girerdi. Bu nedenle, kendi içine her türü alacak olan şey, tüm karakterlerden azade olmalıdır; tıpkı hoş kokulu yağların üreticilerinin ustalıkla başlamaya çalıştıkları baz gibi; kokuları alacak sıvıları mümkün olduğunca kokusuz yaparlar. Ya da yine, şekillerin yumuşak bir maddede izlerini çıkarmaya girişen biri, hiçbir şeklin kendisini orada önceden göstermesine izin vermez, ancak yüzeyi olabildiğince pürüzsüz ve düz yapmakla işe başlar. (51a)⁴¹

Pasajda tüm görünüm çeşitliliğini sunan ve mümkün kılan üçüncü türün bunu yapabilmesi için kendisinin suretsiz olması gerektiğinden bahsedilir. Platon'a göre 'alıcı', kapsadığı şekillerden hiçbirine benzer bir şekil almaksızın her şeyi içerir.⁴² *Timaios* açısından haznenin ideaların suretlerini almasına rağmen kendisinin bir sureti yoktur. "Onun özünde her şeyi kapsamak vardır, onun içine giren şeyler harekete geçer ve şekil alır."⁴³ Fakat *haznenin* kendisi suretsiz, biçimsizdir. Platon'un verdiği örneklerde olduğu üzere *khora*, içine aldığı suretlere yataklık etmek ve onların suretlerine bürünmekle ve onları kendisinde tab etmekle birlikte kendisi bir biçime, surete sahip değildir; çünkü onun bir suretinin olması durumunda bu diğer suretlerin alımını engelleyecektir.⁴⁴

2. Temaslar: Mitolojide Khaos ve Gaia Tasavvurları

Dünyanın yapısını çözümlemeye dair herhangi bir girişim, "eğer rasyonel bir mizacımız varsa bizde hemen bir ferahlık hissi uyandırır ve çoğunlukla şu düşünceye ulaşırız; burada nihayet Dünya hakkında doğru olarak tasarlanmış ve ileri sürülmüş bir açıklama var; bir *mythos* değil, bir *logos*."⁴⁵ Eğer rasyonel bir karaktere sahipsek, bir *mythos* çoğu zaman zihinlerimizi puslu bir iklime sürükler. Aynı zihine bir *logos* ise son derece aydınlık ve ışık dolu bir iklime sürükler. Ancak bazen *mythos* ile *logos* arasındaki fark görüldüğü kadar belirgin değildir. Benzerlikler, biraz derine inildiğinde araştırma hattının doğru tayin edildiği bir karşılaştırma çalışmasında ortaya çıkarılır. İddiamız odur ki

⁴¹ Platon, (b). *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 261-262.

⁴² Platon, (b). *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 62, 50c.

⁴³ Platon, (b). *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 62, 50c.

⁴⁴ Hafız, *Platon Felsefesinde Khora: Varlık, Oluş, Mekan Üzerine Bir İnceleme*, 62.

⁴⁵ Cornford, Francis., Macdonald. *Dinden Felsefeye: Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine Bir Çalışma*. çev. Özgüç Orhan. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020, 103.

varlığı ve dünyayı anlama noktasında felsefede en erken akılcı teoriler olarak gösterebileceğimiz Antik Çağ Yunan felsefesinin temelinde, Yunan dini temsilini oluşturan Yunan mitolojisi vardır. Elbette felsefenin ortaya çıkışı meselesinde onun Yunan olmayan ulusların kültürlerinden etkilenme yoluyla ya da tamamen kendine özgü mucizevi bir şey olarak ortaya çıktığı yönündeki görüş ve düşünceler kendi içlerinde ele alındığında tutarlı görünebilir. Ancak temel iddiamız olan felsefenin kökenlerinin Yunan dini temsilinde olduğu görüşünden dolayı bu düşünceler bize göre yanılsamalardan ibarettir.

Antikçağın ünlü mit yorumcusu Rhegionlu Theagenes'in, Homeros ve Hesiodos'un eserlerindeki saldırgan içerikli mitoloji pasajlarını ebedi olarak değil ama alegorik olarak anlamaya dayalı farklı bir mit yorumlama tarzı vardır.⁴⁶ Onun bu girişimi *mythos*ları, Xenophanes gibi etkili hicivcilerin *mythos*lara yönelik eleştirilerine karşı savunma amacı taşımaktaydı. *Mythos*ların birer sembol olarak ele alınmalarını savunan bu yorumlama tarzına göre *mythos*lar, varlığın ve dünyanın yapısına dair son derece açıklayıcı semboller içermektedir. Örnek olarak "Theagenes'e göre mitolojide *tanrıların* birbirleriyle çatışması, gerçekte doğal öğelerin arasındaki çatışma hakkındadır."⁴⁷ Bu görüşe göre *mythos*lar ve içerikleri çeşitli doğa olaylarının sembolik kişileştirmeleridir. Tanrıların birbirleriyle olan mücadeleleri ya da daha başka mitolojik öyküler "uygun bir kavrayışla bakıldığında sahne kesinlikle saldırgan değildir çünkü bu figürler, fiilen kozmosun doğası hakkındaki en yüksek doğruları üstü kapalı bir üslupla iletmektedir."⁴⁸ Bu en yüksek doğrular doğada cereyan etmiş ve etmekte olan doğal olaylar iken bunların kapalı bir üslupla iletilmesi, kişileştirmeler yoluyla hikayeler halinde sunulmasıdır.

Hesiodos'un Theogonia'daki kozmogonisi, başlangıçta var olanın *Khaos*⁴⁹ olduğu düşüncesiyle başlar: "*Khaos*'tu hepsinden önce var olan."⁵⁰ Anlamı, "esnemek, yarılmak, açılmak" ya da "bir şeyi doğurmak üzere esneyip açılmak" anlamına gelen *khasko*⁵¹ fiilinden türetilen *Khaos* kelimesi, "boşluk,

⁴⁶ Hansen, William. *Yunan ve Roma Mitolojisi*. çev. Ümit Hüsrev Yolsal. İstanbul: Say Yayınları, 2017, 29.

⁴⁷ Hansen, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, 29-30.

⁴⁸ Hansen, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, 29-30.

⁴⁹ Χάος (Khaos); "uçurum, kaos, büyük boşluk; sonsuzluk; akıcı sıvı, özellikle su" (Çelgin, 2018: 832).

⁵⁰ Erhat, Azra., Eyuboğlu, Sabahaddin. *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*. çev. Azra Erhat, Sabahaddin Eyuboğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977, 108.

⁵¹ χάσκο (khasko); "biraz aralanmak, hafifçe açılmak; şaşkınlıktan ağzı açık kalmak" (Çelgin, 2018: 834).

açıklık, esneyen yarık anlamlarına gelir ve var olan her şeyin, dünya düzeninin boşluktan ya da bilinmeyen büyük bir uçurumdan sıçramış olduğunu ima eder.”⁵² *Khaos* başlangıç çağlarında, bizim bugün tasavvur ettiğimiz gibi, biçimsiz bir düzensizlik değildir.⁵³ Bu anlamda düşündüğümüzde, günümüzde kelimeye yüklenen, her şeyin çalınca birbirine karıştığı bir şey olarak *Khaos*, yaygın olmakla birlikte oldukça yanlış bir anlayıştır ve bu yanlış görüşe dayanan *Khaos* ile *kozmos* arasındaki karşıtlık bütünüyle modern bir icattır.⁵⁴ Sözlükteki anlamlar merkezinde düşündüğümüzde, mitolojiyi yaratan düşüncenin, tüm var olanların temelinde, hiçbir şeyin olmadığı zamanlarda evrenin ilk durumu olan *Khaos*’u gördüğü söylenebilir.⁵⁵ Mitolojinin ilksel ögesi olan *Khaos* temsili, doğayı oluşturan ilksel öğeleri ve kurucu unsurları bünyesinde barındırır. Bu anlamda *Khaos*, evrenin kurucu öğelerinin henüz ayırt edilmemiş bir karışımı, yani $\sigma\upsilon\chi\chi\upsilon\sigma\iota\varsigma \sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\omicron\nu$ (*synkhusis stokheion*); düzeni olmayan, biçimi, sureti olmayan ve henüz tek tek şeylerin (varlıkların) farklılaşmamış başlangıcıdır.⁵⁶ *Khaos* ve içeriği biçimsiz, düzensiz ve belirsizdir ancak ondan çıkanlar belirli biçim, düzen ve netliğe sahiptir. Bu anlamda düşündüğümüzde *Khaos* kendisi bir tanrı olmamasına rağmen mitolojinin ilksel tanrılarını kendi bağrından çıkartan suretsiz, biçimsiz bir temeldir.

Khaosun doğasına dair söyleyebileceğimiz bir başka şey sözcüğün ‘esneyen yarık’ anlamı üzerinden yapabileceğimiz bir yorumdur. Buna göre *Khaos*’un daimi bir düzensiz hareketlilik halinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumda *Khaos*’un, kendisinde barındırdığı mitolojinin ve evrenin ilk kurucu öğeleri ve aktif güçlerle birlikte süregelen bir düzensiz hareketlilik halinde esnemekte olan kozmik bir yarık, açıklık ya da boşluk olduğu söylenebilir. Bu anlamda *Khaos*’un boşluk anlamı üzerinden devam edersek onun boş uzam olduğu ve ondan çıkanların uzama geldiği düşüncesine ulaşırız.⁵⁷ *Khaos*’un mahiyetine ilişkin verdiğimiz bu bilgilerden sonra ilk olarak *Khaos* ile Platon’un *Timaios*’ta *khora*ya yüklediği anlamlar ve işlevler arasında var olduğunu düşündüğümüz benzerlik ve temaslardan bahsetmeye geçebiliriz.

⁵² Dürüşken, Çiğdem. *Antikçağ Felsefesi: Homeros’tan Augustinus’a Bir Düşünce Serüveni*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020, 19.

⁵³ Cornford, *Dinden Felsefeye: Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine Bir Çalışma*, 131.

⁵⁴ Jaeger, Werner. *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*. çev. Güneş Ayas. İstanbul: İthaki Yayınları, 2011, 27.

⁵⁵ Erdemli, Atilla. *Mitostan Felsefeye*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015, 90.

⁵⁶ Dürüşken, *Antikçağ Felsefesi: Homeros’tan Augustinus’a Bir Düşünce Serüveni*, 21.

⁵⁷ Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 94.

2.1. Khaos ve Khoranın Suretsizliği

Khora ile *Khaos* arasında bulunduğunu düşündüğümüz ilk benzerlik her iki tasavvurun da suretsiz bir doğaya sahip olduğudur. Platon'un *khora*sının suretsiz karakterine ilgili başlıklarda yeteri kadar değinmiştik. Üçüncü tür olan *khora*nın bir surete sahip olması durumunda bu suret, ideaların kopyaları olan oluştâbi cisimlere de katılacak ve bundan dolayı da oluştâbi suretlerin kusursuz bir şekilde üretilmesini engelleyecektir. Bundan dolayı üçüncü tür yani *khora* suretsiz bir doğaya sahiptir. Onun suretsizliği bünyesinden ideaların kopyaları olan oluştâbi cisimleri çıkarmaya teşne bir suretsizliktir. Buna göre diyebiliriz ki Platoncu zorunluluk -ya da bu zorunluluğun temsil ettiği ve doğası zorunluluktan ayrı düşünölemeyen *khora-*, Hesiodos'un kozmogonisinde tanınan 'ilksel *Khaos*'la aynıdır ki bu şair bize *Khaos*'un ilksel bir şey olduğunu söyler.⁵⁸

Kendisinden mitolojinin ilk tanrıları ve tüm evreni çıkarmaya teşne halde olan *Khaos* da suretsiz bir doğaya sahiptir. "*Khaos* doğuran ama karanlık; doğurdukları üstünde etkileri süren ama karşı konulması gereken; ele geçiremediğimiz ve tanımlayamadığımız için mahkum ettiğimiz karmaşa; çıkış noktası olan ama belirsiz olduğu için kaçınılması gereken bir yarığı çağrıştırmıştır."⁵⁹ Bu özellikleri ile *Khaos*, *khora*da olduğu üzere kendisinden bütün suretleri, belirli biçimlere sahip varlık düzeylerini çıkarmaya teşne bir suretsizlik ve biçimsizliğe sahiptir diyebiliriz. Bu suretsiz ve belirsiz varoluşundan dolayı "*Khaos*'un tam anlamıyla 'o' yani bir tür şey olduğunu söylemek mümkün değildir çünkü *Khaos* tam da şeylerden çekilmeyi adlandırır ki bu da şeylerin var olmasına mahal verir."⁶⁰ *Khaos*'un belirsiz ve suretsiz doğası nasıl ki ondan, onun sayesinde şeylerin doğmasını ya da var olmasını olanaklı kılan bir karaktere sahip ise, benzer şekilde *khora*nın belirsiz ve suretsiz doğası da kendisinden ve kendisinde, oluştâbi cisimlerin doğmasını ya da var olmasını mümkün kılar.

⁵⁸ Grote, George. *Timaios Doğa Üzerine*, içinde. çev: Özgüç Orhan. Ankara: Fol Yayınları, 2022, 38.

⁵⁹ Arpacı, Murat. "Kaos, Khora, Beden ve Ötesine: Derrida, Foucault, Deleuze." *Cogito, Kaos ve Karmaşıklık: Düzenli Düzensizlik*. sayı: 62 (2010): 136.

⁶⁰ Freydberg, Bernard. *Modern Felsefenin Karanlık Tarihi*. çev. Öznur Karakaş. İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2020, 65.

2.2. Khaos ve Khoranın Kurucu Unsurlar ile Dolu Olması

Khaos ve *khora* arasındaki ikinci benzerlik ise *khora* ile *Khaos*'un doğasına, hareketlerine ve kendilerinde barındırdıkları içeriklere dair benzerliktir. Suretsiz ve biçimsiz doğasıyla *Khaos*; hem bünyesinde evrenin ilk kurucu öğeleri olan temel nitelikleri ve çeşitli aktif güçleri barındırır hem de bünyesindeki bu kurucu öğeler ve aktif güçlerin tamamen rastlantısal salınımlarından dolayı süregelen bir düzensiz hareketlilik içinde salınarak esneyip durmaktadır. Böylelikle "*Khaos*; ilksel eşsiz başkalık, radikal ayrılık, düzen ya da düzensizlikle ilgisi olmayan ama hem düzen hem de düzensizliğe benzer herhangi bir şeyin imkanının koşulu" olmaya gebe bir doğaya sahiptir.⁶¹ *Khaos*'a benzer şekilde suretsiz ve biçimsiz doğasıyla *khora* da; hem ideaların kendisine girip çıkması ve kendi görünümünü orada bırakması yoluyla tüm oluşa tâbi varlıkları kendisinden çıkarmaya teşne bir karaktere sahiptir hem de bünyesinde evrenin kurucu aktif güçlerini barındırdığından daimi bir düzensiz hareketlilik halindedir. *Khoranın* bünyesindeki nitelikler ve "güçler dengeli değildir, çünkü henüz bir ölçü ve orantı ilkesi yoktur ve bunların düzensiz etkileşiminin sonucu, *haznenin* ve tüm içeriğinin salınımı ve sallanmasıdır."⁶² Bu anlamda "*haznenin* sallanmasında, benzer benzeriyle bir araya gelmeye meyleder şeklindeki kör mekanik ilke işler ve bunun etkisi, farklı türlerin farklı bölgelere sürüklenmesi veya itilmesi olacaktır."⁶³ Birbirine benzeyen niteliklerin ve aktif güçlerin bir araya toplanması, oluşa tâbi cisimlerin ortaya çıkmasında önemli bir aşamadır. *Khaos*'un 'daimi bir düzensiz hareketlilik' ile esneyip sallanması nasıl ki mitolojinin ilk tanrılarını ve diğer varlık düzeylerini kendisinden çıkarmaya teşne bir devinim ise *khoranın* da daimi bir hareket ile sallanması kendisinden oluşa tâbi cisimleri çıkarmaya teşne bir devinimdir. Evrenin ilk kurucu nitelikleri ve aktif güçleriyle koordine edilen bu devinim, *Khaos* için *Gaia* başta olmak üzere tanrılar ve dünya ile içindeki diğer tüm varlıklar, *khora* açısından ise oluşa tâbi cisimler ve onların genel toplamı olan dünyayı bünyesinden çıkarmaya teşne bir hareketliliktir.

⁶¹ Freydberg, *Modern Felsefenin Karanlık Tarihi*, 65.

⁶² Cornford, *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 277-278.

⁶³ Cornford, *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 278.

2.3. Khaos ile Khoranın Bilinebilirliği

Khora ve *Khaos* arasındaki benzerliğin üçüncüsü, her ikisinin de kavranabilirliği ile ilişkilidir. *Khaos*, belirsiz ve suretsiz doğası gereği duysal etkilenmeden doğan algısal kavrayışa açık değildir. *Khaos*, duysal yoluyla duyumsanmaz çünkü onun ne belirli bir sureti ne de algıya konu olabilecek belirli bir görünümü vardır. *Khaos* bundan dolayı algısal inancın nesnesi değildir. Onun kavranması duysal etkilenmelere dayalı algısal bir kavrayış değil salt muhakemeye dayalı zihinsel bir kavrayıştır. Fakat *Khaos* açık seçik bir şekilde kavranmaz. Ondan ortaya çıkanların belirli suretleri ve belirli konumları olmasına rağmen *Khaos*un ne belirli bir sureti ve sabit nitelikleri vardır ne de belirli bir mekanda yer kaplar. Çünkü *Khaos* mekansal karakteriyle bir yerde bulunmayan ancak her şeyin kendisinde bulunduğu mefhumdur. Mekân *Khaos*'un doğasının bir parçasıdır. Mekansal karakteriyle öne çıkan *Khaos*'un kavranması ise ondan ilk çıkanların onun oluşturucu niteliklerine yani maddesel karakterine ve kendisinden çıkanlara belirli yerler tahsis eden mekansal karakterine referans yoluyla gerçekleşir. Böylelikle zihnimizde bir yer bulup oturtamadığımız, sadece gönül bulandıran bir burgaç olarak gördüğümüz *Khaos* kavranır bir hale gelir.”⁶⁴ Ancak bu kavrayış, *Khaos* belirli bir suretten ya da kendi doğasını açık bir şekilde tanımlayan belirli ve sabit niteliklerden yoksun olduğu ve duysal etkilenmelerden bağımsız bir varoluşa sahip olduğu için son derece belirsiz, zihinde bir yer bulamayan puslu bir kavrayıştır. Bu haliyle “Yunan mitolojisinde *Khaos*, tanrılar ve düzen öncesi bir durumdur, onu hem köken hem de karanlık, geniş ve derin bir yarık olarak tarif eden Hesiodos'un yazdıkları, düşüncenin *Khaos*'a karşı düzen ve yer-yurt arayışının kökenleri hakkında önemli ipuçları sunar.”⁶⁵

Pasajda bahsettiğimiz kavrayış sürecine oldukça benzer bir kavrayış süreci *khora* tasavvuru için de geçerlidir. Hatırlanacağı üzere *khora*ın kavranması, duysal etkilenmelerden doğan algısal inanç yoluyla gerçekleşen bir kavrayış değil, ideaların kavranmasında olduğu üzere, düşünsel süreçlerin ve muhakemenin merkezde olduğu salt akıl tarafından gerçekleşen bir kavrayış düzeyidir. Ancak akledilirler arasında olmasına rağmen *khora*, idealar gibi açık seçik bir kavrayışla kavranmaz. Çünkü kendisi duyulur olmayan yani görülemez ve dokunulamaz olan *khora*, hem gerçek bir akledilir nesne değildir çünkü idealar arasında hiçbir statüsü yoktur hem de onun açık seçik kavranabileceği

⁶⁴ Dürüşken, *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*, 21.

⁶⁵ Arpacı, “Kaos, Khora, Beden ve Ötesine: Derrida, Foucault, Deleuze.”, 135-136.

belirli bir sureti ya da sabit nitelikleri bulunmaz.⁶⁶ Bundan dolayı onun kavranması, son derece belirsiz ve muğlak bir kavrayış düzeyidir. *Khora*, ideaların kopyaları olan oluşa tâbi cisimlere, belirli yerler temin eden mekansal karakteri ve onların kendilerinden yapıldığı evrenin ilk kurucu öğeleri ile aktif güçlerinin kaynak noktası olmasına referansla tıpkı *Khaos*'ta olduğu gibi iki yol ile kavranır. Bu anlamda *khora*, “görünür dünyada bir etkendir ve yine de ebedidir ve yok olmazdır ve ancak düşünmeyle kavranabilir; böylelikle çok şaşırtıcı bir şekilde akledilir olana katılır.”⁶⁷

2.4. Khaos ve Khoranın Tözel Mahiyeti

Khaos ve *khora* arasında var olan bir diğer benzerlik hem her ikisinin de evrenin kurucu öğeleri ve temel kurucu güçlerinin ayırt edilmemiş karışımı ve başlangıcı ve tüm var olanların tözel dayanağı olduğu düşüncesidir. Bu başlık altındaki benzerlik hem *khora* hem de *Khaos*'un mekansal karakteri ile yakından ilişkilidir. Hem felsefe öncesi mitolojide hem de Antik Çağ Yunan düşüncesinde, üzerinde durulması gereken temel nokta, bu öğretinin kanallarının ana nesnesinin, duyular yoluyla açığa çıkan dış dünya değil, duyu-üstü uzama sahip bir töz olduğu iddiasıdır.⁶⁸ Duyu-üstü uzama sahip töz olarak ele alınan bu mefhumdan Platon'un *Timaios*'u üzerinden bahsedecek olursak *khora* ve onun mekansal karakterine temas etmiş oluruz. Çünkü *khora*, ideaların kopyaları olan oluşa tâbi cisimlere hem yer temin eden mekansal karakteriyle hem de onların cisimler olarak varlık sahasına çıkmalarına olanak sağlayan maddi tözlerini, bünyesinde barındırdığı evrenin kurucu öğeleri ve çeşitli aktif güçler yoluyla temin eden alıcı, besleyici ve oluşturucu karakteriyle öne çıkar ve ayrıca kendisi duyu-üstü bir mahiyette olmasından dolayı, tözel bir doğaya sahiptir.

Benzer şekilde *Khaos* da kendisine atfedilen özelliklerden dolayı tözel bir karaktere sahiptir. Yunan dini ve düşüncesinin bahsettiğimiz ana nesnesi olan duyu-üstü töz, nasıl ki *Timaos* açısından *khora* ise mitoloji açısından da *Khaos*'tur. Çünkü *Khaos*, hem tanrılar ve diğer varlık düzeylerinin varoluşlarına malzeme temin edip var olmalarına neden olan oluşturucu bir unsur hem de tanrılar ve oluşa tâbi cisimlerin kendisi içinde buldukları somut ve görünür bedenden farklı, uzama sahip ama mahiyet olarak soyut olan bir mefhumdur. Bu

⁶⁶ Cornford, *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 270-271.

⁶⁷ Cornford, *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 270-271.

⁶⁸ Cornford, *Dinden Felsefeye: Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine Bir Çalışma*, 210.

anlamda *Khaos* da tıpkı *khora* da olduğu gibi tözsel bir karaktere sahiptir. Hem *Khaos* hem de *khora*nın doğasını karakterize eden bu duyu-üstü töz tasavvuru hem ontolojik statü olarak soyuttur hem de tüm var olanlara mekan ve materyal temin eden bir tür ikili ontolojiye sahiptir. Böyle ikili düzeyde bir ontolojik statüde bulunması ise onun belirli bir suret ve sabit niteliklerin yanında belirli bir sınırının da olmayışıyla alakalıdır. Duyu-üstü töz tasavvurunun hem felsefe hem de Yunan dini düşüncesinde varsayılması ise insan düşüncesi ve dünyayı anlamlandırma çabasının, kendisine sağlam bir zemin arayışı sonucunda ortaya çıkan kaçınılmaz bir sonuçtur. Duyu-üstü uzama sahip töz tasavvuruna yüklenen özellikleri *khora* ve *Khaos*'a atfedilen özelliklerle birlikte düşündüğümüzde benzerlik ve yakın temas ilişkisinin kurulması kaçınılmazdır. Çünkü Yunan dini temsilini ve akılcı nazariyatını karakterize eden bu duyu-üstü töz fikri, ilk başta; mekansal bir karaktere sahip olmasının yanı sıra hem canlı (Ruh) hem de ilahi (Tanrı) özelliklere sahiptir.⁶⁹ Benzer şekilde *Khaos* ve *khora* da mekansal karakterlerinin yanında hem süregelen bir düzensiz hareketlilik halinde salınarak esneyip durmakta hem de tüm var olanların kendilerinden doğduğu temel tözsel dayanak olarak karşımıza çıkmaktadır. Duyu-üstü töz fikrinin bir diğer özelliği, onun "aynı zamanda duyuusal özellikleriyle görünür ve elle tutulur bedenden farklı ve ayırt edilebilir, kendine has bir maddeye sahip" olmasıdır ki hem *Khaos* hem de *khora*nın doğası böyledir.⁷⁰

3. Khora ve Gaia Arasındaki Benzerlikler ve Yakın Temaslar

Hesiodos'un kozmogonia'sında *Khaos*'tan sonra gelen ikinci tanrısal figür olan ve şairin "Tüm varlıkların güvenli ve ölümsüz evi olarak ortaya çıktı." şeklinde kendisini betimlediği geniş bağrılı *Gaia*, halk dilinde 'toprak' anlamına gelir ve dini gelenekte 'Toprak Ana' anlamını kazanır.⁷¹ Hesiodos *Gaia*'dan; "geniş göğüslü *Gaia*, Toprak Ana, sürekli, sağlam tabanı bütün ölümsüzlerin" şeklinde bahseder.⁷² Bu anlamda *Gaia*, mekansal ve taşıyıcı karakteriyle tüm varlıklara yataklık edip onları besleyen ve büyüten figür, kosmos'un ve tanrıların

⁶⁹ Cornford, *Dinden Felsefeye: Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine Bir Çalışma*, 210.

⁷⁰ Cornford, *Dinden Felsefeye: Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine Bir Çalışma*, 210.

⁷¹ Dürüşken, *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*, 22.

⁷² Erhat ve Eyuboğlu, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, 108.

anası şeklinde ele alınabilir. Zaten “*Gaia*’nın kökenine baktığımızda yerle ilgili niteliği çok açık bir biçimde ortaya çıkar.”⁷³

Dini temsilde *Gaia*’nın *khora* ile benzeştiği ilk nokta, *khora*nın, var olan her şeye yataklık ve bakıcılık eden kozmik bir döşek olduğu esasına dayalı olan alıcı metaforu ile olan benzerliktir. Bu metaforunda Platon, *khora*nın, tüm oluşun alıcısı ve bakıcısı olduğundan bahseder: “...Konuşmamız bizi (idealar ve suretlerden ayrı) güç ve karışık bir türü, sözle aydınlığa çıkarmaya zorluyor; O, doğan her şeyi içine alan, sanki besleyen bir şeydir.”⁷⁴ *Khora*nın, var olan her şeyi içine alan alıcı olması ve onlara yataklık etmesi ile *Gaia*’nın tüm var olanları bağrında tutması ve onların sarsılmaz, sağlam zemini olması arasında bulunan benzerlik çarpıcıdır. “Kozmogonide yer kökeni oluştursa da genelde edilgen bir roldedir.”⁷⁵ Başka bir deyişle yer, alıcı’dır; alır, kapsar, içerir, besler ve büyütür. Benzer görevler Platon’un *khora* düşüncesi içinde geçerlidir. Çünkü *khora*, tüm oluşun alıcısı ve besleyicisidir. Yer, toprak ya da *Gaia*, kozmosun temelini çatan ve ona yataklık edip tüm varoluş düzeylerini içine alıp besleyen ve bağrına basan bir tasavvurdur ve buna benzer şekilde *khora* da ideaların kopyaları olan oluşa tâbi cisimleri içine alan, onlara yataklık edip, taşıyıcılık yapan ve onları besleyen temel tasavvurdur.

İki tasavvur arasında bulunduğunu düşündüğümüz bir diğer benzerlik *Gaia* tasavvurunun Platon’un anne metaforu ile olan benzerliğidir. Bu metaforunda idealar babaya, ideaların kendisinde yansıtıldığı alıcı olan *khora* anneye ve ideaların suretleri olan oluşa tâbi cisimler de çocuğa benzetilmektedir. Metaforunda *khora*nın temel görevi ideaların alıcısı olmak ve onların kopyaları olan oluşa tâbi cisimleri oluşturmaktır.⁷⁶ Benzer şekilde kozmogonide *Gaia* da sonsuz üretkenlik kapasitesi ile kendisinden tüm bu varlık düzeylerini çıkartır. Çünkü kozmogonide “yerin toprak olarak, yerin üzerindeki toprak katmanıyla kazandığı en önemli *teofanilerden*⁷⁷ birisi onun sonsuz üretkenlik kapasitesi, yani doğurganlığıdır.”⁷⁸ Yer daima üreten ve doğuran bir anne olarak tasavvur edilir. Bundan dolayı da “bir anlamda kozmosun temelini oluşturan ve dinsel

⁷³ Eliade, Mircae. *Dinler Tarihine Giriş*. çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Alfa Yayınları, 2022, 269.

⁷⁴ Platon, *Timaios*. çev. Erol Güneş, Lütfi Ay. Ankara: Çağdaş Matbaacılık, Yayıncılık, 2001, 53, 49b.

⁷⁵ Eliade, Mircae. *Dinler Tarihine Giriş*, 272.

⁷⁶ Kendisin(den) ve kendisin(de)

⁷⁷ Θεόφαντος (theophantos); “tanrı tarafından ortaya çıkartılan” (Çelgin, 2018: 317).

⁷⁸ Eliade, Mircae. *Dinler Tarihine Giriş*, 275.

açıdan da pek çok simgeye, anlama ve boyuta sahip olan yere ya da toprağa; var olduğu, kendini ve başka varlıkları ifade ettiği, bahsettiği, ürettiği ve her şeyi bağrına bastığı için tapılır.”⁷⁹ Her iki tasavvurda da tüm var olanların anası olmak misyonu çarpıcı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Her iki tasavvur arasında bulunduğunu düşündüğümüz benzerliklerden bir diğeri *khora*nın ilahi karakteridir: “Ve yeri aynı anda dadımız ve evrenin tam içinden uzanan eksenin etrafında kıvrılırken, gece ve gündüzün koruyucusu ve yaratıcısı olmasını tasarladı. [Yer] gökteki tüm tanrıların ilk ve en kıdemlisidir.”⁸⁰ “Yerin gökteki tanrıların ilki en kıdemlisi olarak kabul edildiği bu pasajda, o da canlı bir varlıktır; ilahi ve ebedidir.”⁸¹ Yerin tanrısallığından bahsedilen bu pasajda mevzubahis varlık düzeyi *khora* yahut üçüncü tür ve onunla bir ve aynı şey olan mekandır. Benzer şekilde mitolojide *Gaia*'da hem tanrıların ilkidir hem de rütbe ve irade yönünden onların en kıdemlisidir. Çünkü bütün varlık düzeylerini o üretir ve bu sonsuz üretkenlik kapasitesinden dolayı *Gaia*, mitolojideki en önemli temsillerden bir tanesidir.

Sonuç

Platon'un *khora* düşüncesi *kozmosun* ortaya çıkışındaki en merkezi aktörlerdendir. Çünkü *khora*; kendisine girip çıkan ideaların kopyalarını kendisinde var olan malzeme ile şekillendirip yine kendisinde tab eder ve böylelikle oluşa tâbi cisimlerin var olmalarını sağlar. *Timaiosçu* kozmos projesi açısından konuşursak *khora* tasavvuru, evren ve içeriğinin oluşmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Ayrıca *khora* doğasının bir parçası olan mekansal karakteriyle de oluşa tâbi cisimlere belirli yerler temin eden mekansal bir dayanaktır. Platon'un çeşitli metaforlar üzerinden sunduğu ve mekansal karakteri üzerinden kendisine tanrısallık atfettiği *khora* tasavvurunun kökenleri ise toplumsal bilinci besleyenana damarlardan bir tanesi olan felsefe öncesi dini temsilde bulunmaktadır. Bu anlamda düşündüğümüzde *khora* tasavvuru, mitolojik kozmogoninin başlangıç öğeleri olan *Khaos* ve *Gaia* temsillerine çeşitli noktalarda benzemektedir.

*Khora*nın *Khaos*'a benzediği noktalar; her iki tasavvurunda (1) belirli bir biçimden bağımsız olmak anlamında suretsiz oluşu, (2) evrenin kurucu öğeleri

⁷⁹ Eliade, Mircae. *Dinler Tarihine Giriş*, 270.

⁸⁰ Platon, (b). *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 187, 40b8.

⁸¹ Cornford, *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, 175-176.

ve oluşun malzemesi ile dolu oluşu (3) suretsizliklerinden dolayı kavranmalarının belirsiz ve puslu bir akıl yürütmeye oluşu ve (4) her iki tasavvurun da tüm varlıklara oluşturucu malzeme ve yerler temin etme yönleriyle tözsel bir karakterde oluşu gösterilebilir. *Khoranın Gaia'ya benzediği* noktalar ise; her iki tasavvurun da (1) tüm varlıkların alıcısı ve besleyicisi olması, (2) oluşa tâbi tüm varlıkları kendisinden var ettiği için anneye benzemesi ve (3) var olanları kendisinin temin ettiği malzeme ile kendinden var ettiği için tanrısal olarak nitelenmesi gösterilebilir.

Felsefi bir kavram olan *khora* ile dini motiflerden olan *Khaos* ve *Gaia* tasavvurları arasında, başka bir deyişle *logos* ile *mythos* arasında, çalışmada elden geldiğince ortaya çıkarmaya çalıştığımız üzere salt tesadüflerle açıklanamayacak benzerlikler mevcuttur. Bu benzerlikler de bize göstermektedir ki felsefe ile felsefe öncesi dini temsil arasında gerçek bir süreklilik ve bağ vardır. Bu süreklilik ve bağların tamamının ortaya çıkartılması da bu ve benzeri çalışmalarla mümkün hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- Algra, Keimpe. *Concepts of Space in Greek Thought*. New York: Brill, 1995.
- Arpacı, Murat. "Kaos, Khora, Beden ve Ötesine: Derrida, Foucault, Deleuze." *Cogito, Kaos ve Karmaşıklık: Düzenli Düzensizlik*. sayı: 62 (2010) 135-150.
- Cornford, Francis., Macdonald. *Plato's Cosmology: The Timaeus of Plato*. Indianapolis: Indiana Hackett Publishing Company, 1997.
- Cornford, Francis., Macdonald. *Dinden Felsefeye: Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine Bir Çalışma*. çev. Özgüç Orhan. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.
- Cornford, Francis., Macdonald. *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*. çev. Özgüç Orhan. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022.
- Çelgin, Güler. *Eski Yunanca Türkçe Sözlük*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2018.
- Derrida, Jacques. *Khôra*. çev. Didem Eryar. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
- Dürüşken, Çiğdem. *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.
- Erhat, Azra., Eyuboğlu, Sabahaddin. *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*. çev. Azra Erhat, Sabahaddin Eyuboğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977.
- Erdemli, Atilla. *Mitostan Felsefeye*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Alfa Yayınları, 2022.
- Freydberg, Bernard. *Modern Felsefenin Karanlık Tarihi*. çev. Öznur Karakaş. İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2020.
- Guthrie, William., Keith., Chambers. *Yunan Felsefe Tarihi 5. Cilt: Geç Dönem Platon ve Akademi*. çev. Ahmet Ergenç, İbrahim Şener. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2021.
- Grote, George. *Timaios Doğa Üzerine*, içinde. çev. Özgüç Orhan. Ankara: Fol Yayınları, 2022.
- Hafız, Muharrem. *Platon Felsefesinde Khora: Varlık, Oluş, Mekan Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Dört Mevsim Kitap, 2019.
- Hansen, William. *Yunan ve Roma Mitolojisi*. çev. Ümit Hüsrev Yolsal. İstanbul: Say Yayınları, 2017.

- Jaeger, Werner. *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*. çev. Güneş Ayas. İstanbul: İthaki Yayınları, 2011.
- Kenny, Anthony. *Batı Felsefesi Tarihi, Cilt 1: Antik Felsefe*. çev. Serdar Uslu. İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
- Miller, Dana., Ribeiro. *The Third Kind in Plato's Timaeus*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 2003.
- Platon. *Timaios*. çev. Erol Güneş, Lütfi Ay. Ankara: Çağdaş Matbaacılık, Yayıncılık, 2001.
- Platon. *Timaios*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2020.
- Platon, (a). *Timaios, Doğa Üzerine*. çev. Özgüç Orhan. Ankara: Fol Yayıncılık, 2022.
- Platon, (b). *Platon'un Kozmolojisi: Timaios Çevirisi ve Açıklaması*. çev: Özgüç Orhan. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022.
- Peters, Francis. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004.
- Taylor, Alfred., Edward. *Platon Bilgi, Ruh ve Devlet*. çev. Cengiz İskender Özkan. Ankara: Fol Kitap, 2020.

PLATON'UN TIMAIOS DİYALOĞUNDA KHORA VE MİTOLOJİK KÖKENLERİ
THE IDEA OF KHORA AND ITS MYTHOLOGICAL ORIGINS IN PLATO'S TIMAEUS
DIALOGUE
İbrahim KÖRPE